

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ)

Метельський І. Д.

У науковій статті визначено актуальність дослідження питання застосування покарання до працівника правоохоронного органу. Проаналізовано, що серед інших видів покарання спеціальним для нього є такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю. Досліджено цей вид покарання. Встановлено, що воно може призначатися і як основне, і як додаткове; є строковим покаранням і спеціальним. Розглянуто думки вчених, які пропонують внести зміни до статті Кримінального кодексу України, що передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Висловлено думки щодо сутності цього виду покарання. Надано рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства, що стосуються питання визначення переліку посад та діяльності, обіймання та зайняття якими може бути обмежено. Висловлено думки щодо актуальності та доцільності застосування аналізованого виду покарання до правоохоронців.

Ключові слова: правоохоронець, працівник правоохоронного органу, правоохоронний орган, поліцейський, покарання, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, основне та додаткове покарання, спеціальне покарання, строкове покарання.

В статті определена актуальность исследования вопроса применения наказания к сотруднику правоохранительного органа. Проанализировано, что среди других видов наказания, специальным для него является такой вид наказания, как лишение права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью. Исследован данный вид наказания. Установлено, что оно может назначаться и как основное, и как дополнительное; является срочным наказанием и специальным. Рассмотрены точки зрения ученых, которые предлагают внести изменения в статью Уголовного кодекса Украины, предусматривающую лишение права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью. Высказаны мнения о сущности данного вида наказания. Даны рекомендации по внесению изменений в действующее законодательство, касающиеся вопроса определения перечня должностей и деятельности, занятие которыми может быть ограниченным. Высказаны мнения об актуальности и целесообразности применения рассматриваемого вида наказания к правоохранителям.

Ключевые слова: правоохранитель, сотрудник правоохранительного органа, правоохранительный орган, полицейский, наказание, лишение права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью, основное и дополнительное наказание, специальное наказание, срочное наказание.

The scientific article determines the relevance of the investigation of the issue of punishment to a law enforcement officer.

Such property inherent in the activity of law enforcement officers as victimogenicity is substantiated, and it is indicated that the law enforcement activity is characterized by high victimity. The reasons for committing crimes by law-enforcement agencies are determined. It is analyzed that among other types of punishment, special for him is a kind of punishment as deprivation of the right to occupy certain positions and engage in certain activities. This type of punishment has been investigated. It is established that it can be intended both as the basic and as additional; is a punitive and special punishment. The scientists' opinions about the understanding of this type of punishment, its essence, as well as opinions on the expediency of the existence of this type of punishment in the legislation of Ukraine are researched. The point of view of scientists proposing to amend the article of the Criminal Code of Ukraine, which provides for the deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities. The reasons and conditions that are necessary for the application of this type of punishment are established. The normative acts and judicial practice that provide explanations about the correct use of punishment in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities are analyzed. Recommendations on amendments to the current legislation concerning the definition of the list of positions and activities, employment and occupation which may be limited are given. A recommendation list of positions, the hiring of which can be limited by the court, appointed this type of punishment. This list of positions is illustrated by the example of patrol police management, and it is recommended that we consolidate them at the level of the current legislation by making appropriate changes. The opinion on the relevance and expediency of the application of the type of punishment to law enforcement officers is expressed.

Key words: law enforcement officer, law enforcement officer, law enforcement agency, police officer, punishment, deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities, basic and additional punishment, special punishment, immediate punishment.

Постановка проблеми та її актуальність. Розділом 2 Конституції України передбачено перелік прав і свобод, які держава гарантує кожній людині та щодо яких бере на себе обов'язок з їх захисту. Сам захист цих прав і свобод держава здійснює через відповідні органи, які з цією метою створені. До системи цих її представників належать також правоохоронні органи (органи охорони правопорядку). Працівники цих державних інституцій через специфіку службової діяльності постійно перебувають у полі різного роду соціальних конфліктів, тобто їхній діяльності властива висока віктимогенність. Безперечно, держава має захищати осіб, які забезпечують реалізацію її функцій. Наприклад, стаття 17 Конституції України проголошує, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових фор-

муваннях, а також членів їхніх сімей [3]. На виконання цієї декларації в Україні формується необхідна нормативно-правова база: прийнятий Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», низка галузевих законів (наприклад, Закон України «Про національну поліцію»), які покликані захищати права та інтереси працівників правоохоронних органів.

Утім, практиці відомо чимало випадків, коли порушення законів (зокрема, кримінально-правових заборон) вчиняються самими правоохоронцями. Причини вчинення ними злочинів різні: в одних випадках – це професійна деформація, в інших – некомпетентність тощо. Утім, кожного разу, коли злочин вчиняється правоохоронцем, така подія має досить широкий суспільний резонанс і вимагає застосування адекватних засобів правового регулювання.

Сьогодні головним засобом кримінально-правового впливу є кримінальна відповідальність, основою та основним засобом реалізації якої є покарання. Для досягнення своїх цілей зазначений захід у кожному зі своїх видів (їх вичерпний перелік надає стаття 51 Кримінального кодексу (далі – КК) України) володіє певним «набором» обмежень прав і свобод засудженого. Зокрема, до тих порушників кримінального закону, які на час його вчинення мали статус працівника правоохоронного органу, зважаючи на специфічне коло прав і свобод таких суб'єктів, крім загальних видів покарань, мають (можуть) застосовуватись також спеціальні покарання – такі, які використовуються лише для впливу на певні категорії винних осіб. Одним із таких покарань є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Цей вид покарання передбачений статтею 55 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою дослідження покарання та його видів, а також особливостей такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, займалося багато вчених, серед яких – П.А. Аветисян, Ю.В. Баулін, Ш.Б. Давлатов, Ю.А. Пономаренко, В.В. Сташис, В.І. Тютюгін, О.П. Горох, Т.А. Денисова, В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов та інші. Незважаючи на це, багато питань залишились невирішеними та потребують дослідження й уточнення. Крім того, треба підкреслити, що за проблематикою застосування цього виду покарання саме до працівників правоохоронного органу спеціальні дослідження поки що не проводились.

Метою статті є визначити основні проблеми використання (передбачення в законі та призначення судами) спеціальних видів покарань, зокрема позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, щодо осіб, які засуджуються за злочини, вчинені під час перебування у статусі працівника правоохоронного органу; висловити позицію щодо сутності цього виду покарання; надати рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства, що стосуються питання визначення переліку посад і діяльностей, обіймання яких і зайняття якими може бути обмежено під час призначення покарання; оцінити доцільність і дієвість застосування аналізованого виду покарання до правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. Згідно з частиною 1 статті 55 КК України, позбавлення права обіймати пев-

ні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років [5]

У науці кримінального права є досить неоднозначні позиції науковців із приводу доцільності існування цього виду покарання. Наприклад, одні автори (до таких науковців можна зарахувати А.Б. Баумштейна, О.С. Литвину) говорять, що цей захід кримінально-правового впливу взагалі не треба розуміти як покарання [9, с. 107-111]. При цьому стверджується, що суть цього покарання зводиться до часткового обмеження права на щось, звуження сфери реалізації будь-якого права [10, с. 279]. А.В. Володарський запропонував виключити цей вид покарання з переліку покарань і кримінального закону [11, с. 7]. На нашу думку, такі позиції не можуть бути підтримані. Як слушно вказали І.М. Гальперін та Ю.Б. Мельникова, цей вид покарання є досить вдалою формою запобігання, виступає адекватним знаряддям боротьби зі злочинністю та потребує більш широкого застосування на практиці [12, с. 17]. Вважаємо, що ця ідея є актуальною й сьогодні, зокрема, щодо призначення покарання працівникам правоохоронних органів. Як зазначає В.І. Тютюгін, якщо під час позбавлення волі осуд особи винного нерідко відтісняється на задній план з урахуванням ізоляції від суспільства, то під час призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю факт самого осуду набуває великого значення та відчувається особливо гостро [8, с. 6].

Як основне покарання воно призначається в тому разі, коли передбачене безпосередньо санкцією статті Особливої частини КК, за якою засуджується особа, а у тому разі, коли цей вид покарання санкцією статті не передбачений, він не може бути призначений як основне покарання, за винятком частини 1 статті 69 КК України.

Аналізоване покарання належить до строкових, адже призначається лише на певний строк, визначений законом. Зокрема, згідно з частиною 1 статті 55 КК України, як основне покарання воно призначається на строк від 2 до 5, а як додаткове – від 1 до 3 років.

Призначення цього виду покарання як додаткового має свої особливості, які визначаються, перш за все, КК України. Деякі з них відображені в рекомендаціях і роз'ясненнях Верховного Суду України. Розглянемо їх детальніше.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути передбачене в санкції статті Особливої частини КК України і як обов'язкове, і як факультативне. У другому випадку перед судом, який призначає покарання, постає завдання визначити доцільність вибору зазначеного покарання й обґрунтувати цей вибір. Уявляється, що головний критерій обрання цього покарання в разі наявності його в санкції як факультативного збігається зі спеціальною засадою призначення його за відсутності позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини

КК України. Таким спільним критерієм (спеціальною засадою) є умова, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особою засудженого та іншими обставинами справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [5]. Це означає, що, вчиняючи злочин, особа своїми діями настільки паплюжить і дискримінує ту посаду, яку обіймає, чи професію, якою займається, що подальше виконання таких обов'язків стає неможливим. Саме з цих причин це покарання може бути призначене як додаткове.

Для працівників правоохоронних органів як первинних і безпосередніх представників публічної влади бездоганність службової репутації має велике значення для участі в управлінні суспільними відносинами та є передумовою довіри до держави й державних інститутів узагалі. Наприклад, згідно з частиною 3 статті 11 Закону України «Про національну поліцію», рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [6], то розглядуване покарання видається доречним у разі вчинення злочину правоохоронцем. Виявлення фактів вчинення злочинів правоохоронцями відчутно знижує авторитет держави в населення. Втім, з іншого боку, це не має означати, що у разі вчинення будь-якого злочину чи у разі неправомірної поведінки працівника правоохоронного органу має бути неодмінно застосована стаття 55 КК. Розглядуване покарання є лише одним із тих, що застосовуються до правоохоронців у разі визнання їх винними у вчиненні злочину.

У разі призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк воно поширюється на весь час відбування основного покарання і, крім того, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а під час призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього КК України – з моменту набрання законної сили вироком [5].

Верховний Суд України у своїй Постанові Пленуму «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 визначає, що відповідно до статті 55 КК, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тому разі, коли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Це покарання призначається в межах, установлених санкцією статті (санкцією частини статті) КК, за якою підсудний визнаний винним, а якщо воно нею не передбачене – у межах, установлених статтею 55 КК. Та обставина, що до постановлення вироку підсудний уже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину, не є перешкодою для застосування цього покарання. Рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку для того, щоб не виникало

жодних сумнівів під час виконання останнього. Якщо в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК зазначено характер посад або вид діяльності (наприклад, статті 286, 287), рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, повинне відповідати змісту цієї санкції. Якщо додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією статті (санкцією частини статті) є обов'язковим, то воно застосовується лише до тих осіб, які обіймали посади чи займалися діяльністю, з якими було пов'язано вчинення злочину. До інших осіб, які були співучасниками злочину, не пов'язаного з їхньою діяльністю чи обійманою посадою, додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не застосовується з наведенням у вироку відповідних мотивів. У такому разі посилатися на статтю 69 КК не потрібно [7].

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що розглядуваний вид покарання належить до змішаних покарань, адже може бути призначене особі, яка вчинила злочин, будучи працівником правоохоронного органу, і як основне, і як додаткове покарання. Воно належить до спеціальних покарань, адже призначається, якщо: а) під час вчинення злочину винний у передбаченому законом порядку обіймав певну посаду чи займався певною діяльністю; б) вчинений злочин за своїм характером безпосередньо пов'язаний із тією посадою, яку винний обіймав, або з тією діяльністю, якою він займався; в) характер вчиненого злочину, дані про особу винного та інші обставини справи свідчать про неможливість (недоцільність) збереження за засудженим права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [4, с. 341]. Під час обговорення підстав призначення цього виду покарання працівнику правоохоронного органу варто сказати, що стосовно нього призначення цього покарання завжди видається доцільним, адже цей вид покарання є спеціальним. Утім, для його призначення правоохоронцеві мають бути дотримані певні умови, які формують своєрідну додаткову (спеціальну) засаду його застосування судом:

По-перше, особа на момент вчинення злочину обіймає певну посаду у правоохоронному органі. Потрібно сказати, що під посадою розуміють визначену структуру і штатним розписом первинну структурну одиницю державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених частиною першою статті 1 Закону України «Про державну службу» [14]. Посада у правоохоронному органі – це зазвичай та, яка визначена штатним розписом відповідного правоохоронного органу. Важливо, щоб обіймання такої посади було законним, тобто вона повинна бути призначена в передбаченому законом порядку. Треба зазначити, що має значення обіймання цієї посади саме на момент вчинення злочину, адже у деяких випадках на момент призначення покарання працівника звільняють або він звільняється за власним бажанням. У таких випадках підсудний фактично не є чинним працівником правоохоронного органу. Втім, згідно із сформованою судовою практикою, це не перешкоджатиме реалізації положень статті 55 КК. Важливо зазначити, що обіймання певної посади у правоохоронному органі означає, що

особа перебуває на посаді, яка передбачена штатним розписом, а також виконує обов'язки, що передбачені посадовими інструкціями. Що ж до зайняття правоохоронною діяльністю, то це поняття є більш широким щодо поняття обіймання певної посади у правоохоронному органі, адже передбачає виконання правоохоронцем усіх обов'язків, які охоплюються правоохоронною функцією.

По-друге, вчинення злочину підсудним пов'язано з посадою, яку він обіймає (обіймав), або правоохоронною діяльністю загалом, тобто особа сприймалася саме як представник.

По-третє, для вчинення злочину підсудним було використано своє службове становище (посада чи діяльність) не в інтересах служби, всупереч їм, у власних інтересах чи в інтересах третіх осіб, що вказує на неможливість залишення його на цій посаді. Втім, у разі застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певну посаду до правоохоронця, на нашу думку, він не позбавляється права працювати в цьому органі, але на іншій посаді.

Варто звернути увагу на те, що в науці висловлювалася думка щодо необхідності визначити в кримінальному законі перелік посад і видів діяльності, яких суд має право позбавити [1, с. 118]. Ми підтримуємо цю позицію. Створення такого переліку надасть змогу судам правильно та одноманітно застосовувати цей вид покарання. Зокрема, в цей перелік можуть бути включені такі посади працівників правоохоронних органів (на прикладі управління патрульної поліції): начальник управління, начальник відділу моніторингу та аналітичного забезпечення, начальник чергової частини, начальник відділу правового забезпечення, начальник адміністративної практики, начальник відділу розшуку та дізнання, начальник відділу забезпечення діяльності, начальник безпеки дорожнього руху, начальник відділу зв'язків із громадськістю, начальник кадрового забезпечення, начальник технічного забезпечення, заступники начальників відділів, командири та заступники командирів стройових підрозділів, старший інспектор, інспектор з особливих доручень, інспектор, поліцейський.

Висновки. Під час призначення цього виду покарання працівнику правоохоронного органу важливо, що позбавлення права обіймати певну посаду позитивно вплине на припинення певної злочинної діяльності та на виправлення правоохоронця й запобігання вчинення злочинів надалі. Варто підкреслити, що у разі вчинення злочину правоохоронцем, особі, чий права порушено, і державі, чий представник порушив її закони, важливо, щоб працівник правоохоронного органу був відсторонений від зайняття певною діяльністю, відповідно, втратив можливість порушувати права конкретної особи чи

інших осіб. На нашу думку, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може виявлятися подекуди не менш ефективним засобом запобігання злочинам правоохоронців, ніж більш суворі покарання, зокрема позбавлення волі.

Література

1. Аветисян П.А. Дополнительные наказания и их назначение: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Казань, 2003. 199 с. С. 118.
2. Давлатов Ш.Б. Окремі аспекти призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Вісник АМСУ. Серія: «Право»*. 2014. № 1 (12). С. 128-129.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Х.: «Право», 2010. 456 с. С. 341.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
6. Про Національну поліцію Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
7. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 18.10.2017).
8. Тютюгін В.И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков: «Вища школа», изд-во при Харьк. ун-те. 1982. 145 с. С. 6.
9. Литвина Е.С. Наказание в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. Томск, 2003. 211 с. С. 107-111.
10. Баумштейн А.Б. Концептуальные начала уголовного права России. Москва, 2015. 365 с. С. 279.
11. Володарский В.А. Уголовные наказания, административные взыскания, меры пресечения и право на труд: конституционные аспекты. *Юридическая практика*. 2001. № 31. С. 7.
12. Гальперин И.М. Дополнительные наказания. Москва: «Юридическая литература», 1981. 118 с. С. 17.
13. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4. Ст. 43.

*Метельський І. Д.,
аспірант Сектору дослідження кримінально-правових
проблем боротьби зі злочинністю
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса*